

**O'SMIRINING MA'NAVIY SHAKLLANISHIGA OILA
MUHITNING TA'SIRI**

Yulchiyeva Shohsanam Dilshod qizi

Alfraganus Universiteti Pedagogika va psixologiya

yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davridagi bolalarning ma'naviy shakllanish jarayonida oilaviy muhitning o'rni va ta'siri tahlil etiladi. Oila – shaxsning ilk tarbiya makoni sifatida, uning axloqiy qarashlari, dunyoqarashi va ijtimoiy moslashuviga katta ta'sir ko'rsatadi. Psixologik va pedagogik yondashuvlar asosida oilaning o'smir shaxsiga bo'lgan ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: O'smirlik, oila muhiti, axloqiy tarbiya, ajralish, ota-ona roli muloqot madaniyati, shaxs shakllanishi, mustaqillik, oilaviy nizolar, bolalar ruhiyati, farzand, dunyo qarash.

O'smirlik davri - inson hayotidagi eng murakkab va muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda shaxsiy ong, dunyoqarash, maqsadlar, qadriyatlar tizimi shakllana boshlaydi. Aynan shu davrda yoshlar o'z "men"ini izlaydi, o'zini jamiyatda topishga harakat qiladi. Bu jarayonda oila muhitining tutgan o'rni beqiyosdir. Ota-onalarning tarbiya uslubi, oiladagi munosabatlar, ma'naviy qadriyatlarga munosabat -bularning barchasi o'smir shaxsining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Oila – o'smirning ma'naviy shakllanishida asosiy omil hisoblanadi. Har qanday tashqi ta'sirlardan qat'i nazar, o'zaro hurmatga asoslangan, mehrga boy va ma'rifatli oilada voyaga yetgan farzand mustahkam iymon, vatanparvarlik va insoniy fazilatlar bilan shakllanadi. Oila a'zolarining farzand bilan doimiy muloqoti, unga ishonch bildirish va ma'naviy yo'l-yo'riq ko'rsatishi – o'smirni barkamol shaxs qilib tarbiyalashning kalitidir. Oila kichik ijtimoiy guruh sifatida doimo o'z a'zolariga o'zaro muloqot va o'zaro tushunish vazifalarini qo'yadi. Busiz oila mustahkam bo'la olmaydi. Oilaning ichki barqarorligiga xizmat qiluvchi iqtisodiy funksiya «oila - jamiyat» tizimida ham amal qiladi hamda oila o'zining shu vazifasi

tufayli jamiyatga katta iqtisodiy foyda keltiradi. Chunki inson resursi jamiyat va davlat uchun zarur ekan, bol tarbiyasi, bolani iqtisodiy ta'minlash borasida oila davlat funksiyasining sezilarli qismini o'z zimmasiga olishi, oilaning barqaror bo'lishi, avvalo, davlat manfaatlariga mosdir. Ma'lumki, oila a'zolarining salomatligini mustahkamlash, dam olishini tashkil etish, oila a'zolarining bo'sh vaqtlarini o'tkazishni tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Oilaning o'z a'zolari ma'naviy-psixologik himoyalanganligini ta'minlashdagi roli beqiyosdir. Chunki inson o'z oilasida va o'z yaqinlari qurshovida oladigan xotirjamlik, erkinlikni hech bir narsa bilan almashtira olmaydi. Shu ma'noda oilaning rekreativ funksiyasi uni mustahkamlikka olib boruvchi eng asosiy yo'ldir. Oilaning nazorat funksiyasi oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqarish tizimini, shuningdek, birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada yetakchilik va obro'ni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Oila muhitining o'smir axloqiga ta'siri quyidagi jihatlardan iborat bo'lib, axloqiy qadriyatlarning asosiy manbai sifatida oila ya'ni oila a'zolari o'smirlarga yaxshi va yomonni farqlash, axloqiy me'yorlarga rioya qilishni o'rgatadi. Shuningdek, oila tarbiyasida adolat, halollik, hurmat, mehr-oqibat kabi axloqiy fazilatlar singdiriladi. Oila muhitida tarbiya olgan o'smir jamiyatda to'g'ri, odobli va mas'uliyatli shaxs bo'lib yetishadi.

Kishilar orasidagi asosiy munosabatlar o'zaro muloqotlarga kirishish, ya'ni so'z, imo-ishora, xatti-harakatlar orqali bir-biriga ta'sir o'tkazishga asoslanadi. Oila inson hayotiy faoliyatining o'zagi sifatida ekan, aynan oiladagi muloqot va munosabatlarning keyingi xatti-harakatlari va boshqa insonlar bilan o'zaro kirishadigan munosabatlarining mazmunini belgilab beradi. Aytish mumkinki, har bir shaxs oiladan boshlab insonlararo ijtimoiy munosabatlarga kirishishning boshlang'ich maktabini o'taydi. Hozirgi kunda insoniyat o'rtasidagi barcha munosabatlar (insonlararo munosabatlardan tortib, to davlatlararo munosabatlargacha) nihoyat darajada murakkablashib, o'zaro muloqot va ommaviy axborot vositalari yordamida yanada taranglashtirilgan murakkab bir davrga to'g'ri kelmoqda. Bu holat oila ichki hayotiga ham xosdir. Insonlar har daqiqada

kirishadigan muloqot va aloqalarning nihoyatda jadallashuvi, axborotlashgan tizimlarning misli ko'rilmagan darajada ortishi, turmush tarzidagi o'ta asabiy holat, hayot intensivligidan kelib chiqadigan emotsional zo'riqishlar oilaning o'mini yanada oshiradi. Jumladan, jamiyatdagi o'ta murakkab jarayonlardan toliqqan insonlar uchun oila ishonchli boshpana, o'zini har tamonlama erkin sezadigan boshpana hisoblanadi. Shuningdek, oilaning o'zi jamiyatdagi munosabatlarning ta'sirida bo'lganligi sababli o'z a'zolariga, ularning o'zaro munosabatlariga nisbatan o'ta nozik muloqot madaniyatini talab etadi.

Albatta, ajralish oila beqarorligining eng oxirgi ayanchli ko'rinishi bo'lib, shu oila a'zolarining shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir etadi. «Ijtimoiy fikr» Markazida o'tkazilgan sotsiologik so'rovlar natijasiga ko'ra, o'zbekistonliklarning mutlaq ko'pchiligiajralishlarga nisbatan salbiy munosabatda. Buni tushunsa bo'ladi. So'rovda fuqarolarimizning ajralishlarga nisbatan salbiy munosabati sabablari ham yuzaga chiqdi. Bular: oilaning barbod bo'lishi, bolalarning yetim bo'lib qolishlari, ajralishlarning bolalar ruhiyatiga, ta'lim olishlariga va tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holatdagi noxushlik bor oilalarda istaymizmi yo'qmi shaxsning tarbiyalanish jarayonida ma'lum bir og'ishlarga olib keladi. Natijada shaxs psixikasidagi ma'lum g'alayonlar ta'sirida o'z nuqtai nazarini to'g'ri ifodalash va qaror qabul qilish jarayonida ikkilanishlarga olib kelishi mumkin. Bunga albatta tashqi muhit va shaxsning irodasi, o'zini tutabilishi, fikrlash qobiliyati kabi bir qator omillarning holati katta ahamiyatga ega. Tassavvur qilaylik, bir oilada surinkali kelishmovchilik natijasida oila buzildi. Buzilgan oilada albatta kattalarga nisbatan bolalar ko'proq jabir ko'radilar, ya'ni yoki otaning, yoki onaning mehridan mahrum bo'ladilar. Bu holatda hammamizga ma'lumki farzand tarbiyasiga e'tibor susayganligi sababli, ya'ni yo otaning, yo onaning tarbiya jarayonida ta'siri yo'qligi, farzandning tarbiya jarayonida bo'shliq bo'lishiga olib keladi. Farzandning shaxsiy faoliyatidagi bu bo'shliq, farzandning har xil oqimlarga, guruhlariga yoki boshqa yomon yo'llarga kirib ketishiga sabab bo'ladi. Ota-ona farzandining bunday nomaqbul yo'lga kirganidan ozgina bo'lsa-da, yuragi achishadi, lekin endi bu kech bo'lganligini, farzandning ko'ngli singanligini, uni qaytib tiklash mushkul

ekanligini tushinib yetishmaydi, aks holda ajralishmagan bo'lar edi. Biz o'z manfaatimizni emas, balki farzandlar» oldidagi burchimizni, jamiyat va ona yurt oldidagi burchijhizni ustin qo'ymog'imiz darkor.

O'smirlik yoshi dunyoqarash, e'tiqod, nuqtai nazar, pozitsiya, o'zligirini anglash, baholash va hokazolar shakllanadigan davr hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bola kattalaming ko'rsatmalari yoki o'zining tasodifiy, ixtiyorsiz orzuistaklari bilan harakat kilsa, o'smir o'z faoliyatini muayyan prinsip, e'tiqod va shaxsiy nuqtai nazari asosida tashkil qila boshlaydi. O'smir shaxsining tarkib topishida axioq o'ziga xos, ong alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quvchilaming axloqiy tushunchalami o'zlashtirishi va ularni turmushga tatbiq etishi muhim rol o'ynaydi. Umuminsoniy xislatlami shakllantirish jarayoni, o'quvchidagi ishonch, aqida, nuqtai nazaming qaramaqarshiliklariga duch keladi. O'smir shaxsini tarkib toptirishda uning atrofmuhitga, ijtimoiy hodisalarga, kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Chunki o'smirda muayyan narsalarga munosabat shakllangan bo'ladi. Ijtimoiy turmushni kuzatish, undagi inson uchun zarur ko'nikmalami egallash. kattalar xulq-atvorini tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada favqulodda holatlarga - katta yoshdagi odamlariing tutgan yo'li va uslubini baholash ko'nikmasi tarkib topa boshlaydi. O'smir xulq-atvorini baholashda (rag'batlantirish yoki jazolashda) kattalaming qat'iyatliligi, prinsipiialligi sinchkov o'quvchi tomonidan tahlil qilinadi va qo'llangan tadbiming to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligi yana bir marta tekshiriladi. Shuning uchun rag'batlantirish va jazolash usulari oqilona, o'z vaqtida qo'llanishi kerak. Psixologik adabiyotlarda mehnat bilan jazolash o'smir psixologiyasida keskin o'zgarish yasashi ifodalangan. Ma'lumki, hamma o'quvchilarga mehnatning qahramonlik, yaratuvchilik ekanligi uqtirib kelinadi. Favqulodda mehnatdan jazo sifatida foydalanish ularga mutlaqo yomon ta'sir etadi. Psixologlar o'tkazgan tadqiqotlardan ko'rinadiki, o'smirlaming ko'pchiligi qat'iyatlilik, kamtarlik, mag'rurlik, samimiylik, mehribonlik, dilkashlik, adolatlilik kabi m a'naviy, axloqiy tushunchalami to'g'ri anglaydilar. Ulaming turmush tajribasida fan asoslarini egallashi natijasida barqaror e'tiqod va ilmiy dunyoqarash, tarkib topadi, shular zamirida axloqiy ideallar yuzaga kela boshlaydi.

O'smirlarning ideallari, negizida orzu, maqsad va ulami ro'yobga chiqarish rejalari namoyon bo'la boshlaydi. Muayyan kasbga mayl va qiziqish tug'iladi. Orzu-istaklar rang-barangligi bilan bir-biri dan keskin ajralib turadi. O'smirlar mulohazasini tadqiq qilish ularda ahloqiy tushunchalar baravar tarkib topmasligini ko'rsatdi. A.I.Maliovanov o'smirlarni to'rtta guruhga ajratadi: 1) xatti-harakatda o'zlari anglagan, ijobiy qoidalarga tayanib ish tutadigan, so'zi bilan ishi mos o'smirlar; 2) axloqiy tushunchalari qiliqlariga mos keladigan o'smirlar; 3) xatti-harakatlari axloqiy normalar haqidagi bilimlari bilan ajralib turadigan shu bilimlarga mos harakat qilmaydigan o'smirlar; 4) o'zlari biladigan axloqiy talablar bilan, kundalik xulq-atvoming aloqasini tushunmaydigan o'smirlar. Ilmiy tadqiqotlar va hayot tajribalari ayrim axloqiy tushunchalarni noto'g'ri tushunib, shaxsning ba'zi fazilatlarini noto'g'ri baholab, mustaqillikka intiladigan, o'z irodasini namoyish qilishga harakat qiladigan o'smirlar o'zlarida salbiy sifatlarni o'qitishga urinishini ko'rsatdi. Hatto ular o'zlarida shakllangan ijobiy xislatlarni yo'qotishga ham harakat qiladilar. O'qituvchi va ota-onalarning asosiy vazifasi ularning noto'g'ri qarashlariga zarba berish va o'smirlarning adashishlariga yo'l qo'ymaslikdir. O'smir o'g'il-qizlar shaxsining kamol topishida o'zini anglash muhim ahamiyatga ega. Chunki o'zini anglash jarayonida o'ziga baho berish mayli va istagi o'zini boshqa shaxslar bilan taqqoslash, o'ziga bino qo'yish ehtiyoji paydo bo'ladi. Bular esa o'smirlarning psixik dunyosiga, aqliy faoliyatiga, tevarak-atrofga munosabatining shakllanishiga ta'sir qiladi. O'smirlarda o'zini anglashning rivojlanishi shaxsiy xulq-atvorini tushunishdan boshlanib, axloqiy fazilatini, xarakterini, aqliy imkoniyat va qobiliyatini bilish bilan yakunlanadi. O'smirda o'zini anglash rivojlanishi uchun sinf jamoasi va oila a'zolarining faoliyati muhim ahamiyatga ega. Uning xatti-harakati, o'z kuchiga, mayliga, yoshiga loyiq ijtimoiy munosabatlari, muayyan muhitda o'z o'rnini topishga intilishi o'zini anglashning takomillashuviga puxta zamin yaratadi. O'smirlarda o'zini anglash yangi bosqichga ko'tarilgach, ular o'ziga xos axloqiy namunani tanlaydilar. O'qituvchi o'ziga namuna bo'lgan shaxsning xulq-atvori bilan o'zining xatti-harakatini solishtiradi va o'zining ijobiy yoki salbiy jihatlarni anglab yetadi. Natijada unda o'zini o'zi tarbiyalashga bog'liq

yana bir muhim xislat vujudga keladi. O'smir o'zini o'zi tarbiyalashda kitob qahramonlaridan, kinofilm ishtirokchilaridan o'mak olib, goho ularga taqlid qilib, butun iroda kuchi va xarakter xislatlarini ishga solib, har xil xususiyatlarni egallashga intiladi va bu yo'lda uchraydigan to'siq hamda qiyinchiliklarni yengadi. O'smirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim xislat - voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy-axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, ko'ngil ochish jarayonida, xulq-atvoming tashqi shakllarida o'z ifodasini topadi. O'smir o'z kuchi va quvvati, chidamliligi ortayotganini, bilim saviyasi kengayayotganini anglay boshlaydi. Bulaming barchasi unda kattalik hissini rivojlantiradi. Unda g'ashga tegadigan rahbarlikdan, o'rinsiz homiylikdan, ortiqcha nazoratdan, zeriktiradigan g'amxo'rlikdan xoli bo'sh istagi vujudga keladi. Mazkur jarayon o'z navbatida kattalar bilan munosabat va muloqotda noxush kechinmalarni paydo qiladi. Sinf jamoasi va oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirishgina kattalar bilan o'smirlar orasidagi "anglashilmovchilik g'ovi"ni yo'qotadi. O'smirlar bilan munosabatda ularning mustaqilligi, faolligi, tashabbuskorligi, o'zini boshqarishini hisobga olib, ortiqcha homiylik, g'am xo'rlik qilmaslik ijobiy samaralar beradi [3].

Xulosa qilib aytganda, oila muhitining ahamiyati o'smir axloqining shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Oilaviy munosabatlar, ota-ona tarbiyasi, ularning axloqiy me'yorlari va oiladagi umumiy muhit o'smirning axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi. Yaxshi tashkil etilgan, mehr-muhabbat va tarbiya bilan boyatilgan oila o'smirlarga to'g'ri axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Aksincha, nizoli, beparvo yoki qattiq oilaviy muhitda o'smirda noto'g'ri xulq va axloqiy muammolar yuzaga kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. E.G' G'oziev. Ontogenez psixologiyasi Toshkent "NIF MSH" 2020. 360 b.
2. I.Alqarov, R.Mamatqulova, X.Norqulov. Shaxs va Oila psixologiyasining pedagogikasi. Toshkent – 2009. 125 b.
3. Jumayev, N.Z. Ontogenez psixologiyasi. O'quv qo'llanma / N.Z. Jumayev .- Buxoro: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona, 2022.-252 b.